HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 6 Issue 1, p. 61-79, January 2014

Hititler Döneminde Askeri ve Siyasi Faaliyetlere Bağlı Metal Dolaşımı

Dependence on Metal Circulation to Military and Political Activities in the Period of Hittites

Dr.Sevgi Dönmez
Sağlık Bakanlığı

JHS
History Studies
Volume 6 Issue 1 January 2014

Öz: *Bu çalışma Hitit ekonomisinde metal kullanımını inceleyerek, metal ekonomisinin büyük oranda askeri ve siyasi faaliyetlere bağlı olarak devlet kontrolünde geliştiğini tespit etmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Hitit, Kutlama Hediyesi, Ganimetler, Metal Dolaşımı, Diplomasi*

Abstract: *This article examines the usage of metal in Hittite economic life and argues that metal economics developed largely under the control of the state as a consequence of its military and political activities.*

Keywords: *Hittite, Celebration Gift, Spoils, Metal Circulation, Diplomacy*

Giriş

Hitit ekonomisi içerisinde değişimde kullanılan madenlerin organizasyonunda, Hitit yönetici sınıfının büyük rolü bulunmaktadır. Madenlerin hediye diplomasisinden, vergi veya savaş ganimeti olarak alınmasına kadar bir dizi faaliyetlerde, Hititli yöneticiler çeşitli organizasyonlar gerçekleştirmişlerdir.

Hitit idari organizasyonunda, iki türlü yapı karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri vassal statü ile krallığa bağlanmış, idari yapılanması buna göre oluşturulmuş bölgelerdir. Vassal krallar, Hitit Büyük Kralı tarafından atanan ve yıllık olarak, Hitit kralına vergi veya tribüt ödeyen, Anadolu'da Fırat Nehri üzerinden Suriye'ye uzanan, buradan da Güney Suriye ve Filistin boyunca yer alan bölgedeki krallıklardan oluşmaktaydı.[1] İkincisi ise doğrudan merkeze bağlı olarak idare edilen yerlerdir. Merkeze bağlı bölgelerin genel olarak Kızılırmak kaynak bölgesi ve yukarı kısımlarını içine alan, Hitit merkez alanının doğu ve kuzeydoğusundaki bölgeyi kapsayan Yukarı Ülke (KUR UGU^{TI}) ve Kızılırmak'ın Orta Anadolu'da çizdiği geniş kavsin güneyini içeren Aşağı Ülke (KUR ŠAPLITI) olarak ikiye ayrıldığını, bunların dışında başka idari bölgelerin de olduğunu görmekteyiz. Eyalet olarak tanımlayabileceğimiz bu idari bölgelerde yöneticiler olarak prenslerin ya da merkezden atanan üst düzey memurların bulunduğunu görmekteyiz. Farklı ünvanlarda, ancak görev ve yetkilerinin sınırlarını her zaman tam olarak saptayamadığımız bu görevlilerle ilgili bilgilerimiz sınırlıdır.[2]

[1] Trevor Bryce, "Hittite State and Society", *Insights into Hittite History and Archaeology, Colloquia Antiqua 2*, (ed. H. Genz, D.P. Mielke), Leuven-Paris-Walpole, MA (2011), 95.
[2] Turgut Yiğit, "Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35, Ankara, (2004), 220.

Hitit devletinin gelirleri, askeri, siyasi ve dini kurumlar tarafından organize edilip, denetimi ve sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ekonomik anlamda en önemli kurumlar ve görevlileri; "büyük ev, saray" Ė.GAL'de görevli memur ^{LÚ}DUB.SAR.GIŠ ve ^{LÚ}AGRIG; "tablet evi"Ė tuppaš'dan sorumlu memur ^{LÚ}*tuppaš*, ^{LÚ}*tuppanala*, ^{LÚ}*tuppašhaš*, ^{LÚ}*tuppala*'dır. "Mühür evi, depo" Ė.^{NA4}KIŠIB'den sorumlu memur ^{LÚ}AGRIG; "depo" ^{Ė}*abuzzi*'den sorumlu memur ^{LÚ}*antuwašalli'*dir.[3]

Hititlerde yüksek seviyeli memurlar, Hitit "Büyük Kral"ına direk olarak rapor sunmak zorunda olduklarından, sıkı bir rapor hazırlama ve hesap denetim sistemi gelişmiştir. Buna göre satış anlaşmaları, envanter tutanakları, gelir raporları, bağış listeleri, resmi soruşturmalar altında yapılan masraflar, atölyeler için hammaddelerin tahsisi, bireysel kullanım için tahsisler, taşıma listeleri, kişisel mülkiyet altındaki kumaşlara değin ayrıntılı belgeleme sisteminin geliştiğini görmekteyiz. Memurların görev tanımları direktif metinleri ile belirlenmiş olup, kendi aralarında hiyerarşik zincir bulunmaktaydı.[4] Hitit yönetim sistemi ve organizasyonu, merkezi ekonominin ve devlet gelirlerinin düzenli şekilde işletilmesi amacıyla, özellikle belirli kişilere tahsis edilen arazilerden elde edilen gelirler, şehirlerin ödemek zorunda oldukları vergiler, vasalların ödemek zorunda oldukları MANDATTU, MADATTU[5] "tribüt" ve IGI.DU$_{8.}$A "hediye"[6] gibi devlet gelirlerinden oluşmaktadır. Bu gelirlerin sistemli bir şekilde takip edilmesi ve düzenlenmesi için birçok üst düzey devlet memuru ve bürokratları rol almıştır.[7]

Savaş Ganimeti Olarak Madenler

I. Hattušili'nin Suriye seferlerinin anlatıldığı metinlerin Akadça nüshalarında (KBo X 1 ve 2), ele geçen ganimetler arasında bol miktarda gümüş ve altından bahsedilmektedir:[8]

… Haššuwa kentini bir aslan gibi pençesi ile ezdi. Üstüne toz yığdı ve onun (ganimet) malı ile Hattuša'yı doldurdu. Gümüş ve altının ne başı vardı ve ne sonu. Armaruk'un efendisi Fırtına Tanrısını, Halap'ın efendisi Fırtına Tanrısını, Allatum'u, Adalur'u (ve) Liluriyi, gümüşten iki boğayı, gümüşten ve altından üç(?) heykeli, iki hamri-evini(?)… altınla kaplattım. İyi altından bir masayı …., gümüşten üç masayı, iyi altından kolluklu bir tahtı (kıymetli) taşlarla ve altınla kaplattım, (bütün bu …) Haššu'dan Arinna'nın Güneş Tanrıçasına yukarıya getirdim. Tanrıça Allatum'un kızı Hepat'ı, gümüşten üç heykeli, altından iki heykeli Mezulla'nın tapınağına yukarıya getirdim. /// … … Hahhu'ya karşı gittim ve savaşı üç kez kent kapısına karşı taşıdım ve (kenti) tahrip ettim. (Ganimet) mallarını (baş)kentim Hattuša'ya getirdim. İki yük arabası altın, iki gümüşten mayaltum-arabası, altından bir masa, gümüşten

[3] Alfonso Archi, "Organizzazione Amministrative Ittita E Il Regime Dele Offerte Cultuali", *Oriens Antiquus XII,* Roma, (1973), 209 vd.; Esma Reyhan, "Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım", *Gazi Akademik Bakış* 2, (2009), 168-169.

[4] Mevlüt Karakaya, Beyhan Maşrap & İlknur Taş, "Research About the Existence of an Accounting System in the Hittite Culture", *2nd Balkans and Middle East Countries Conference on Auditing and Accounting History*, İstanbul (2010), 1834 vd.

[5] Bir çeşit haraç ya da tribüt anlamında vassal statüdeki devletlerin Hitit büyük krallığına ödemek zorunda oldukları vergilerdir. Bkz. Ahmet Ünal, *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü I-II,* (Hamburg, 2007), 424.

[6] Alfonso Archi, "Anatolia in the Second Millennium B.C", *Circulation of Goods in Non-Palatial Context in the Ancient Near East*, Edizioni Dell'ateneo, Roma, (1984), 200; Ünal, Hititçe *Çok Dilli El Sözlüğü I-II*, 252.

[7] Sedat Alp, "Hitit Devletinin İç Bünyesi", *IV. Türk Tarih Kongresi,* (Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 1952), 41-42.

[8] Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites,* (Oxford University Press 2005), 76 vd.

JHS
62
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

bir masa. Hahhu'nun bu tanrıları, bir tane gümüşten güçlü bir boğa, ön kısmı gümüşten bir gemi. (Bunları) Büyük Kral Tabarna Hahhu kentinden aldı ve (Arinna'nın) Güneş Tanrıçasına yukarıya getirdi.[9]

I. Hattušili, askeri strateji gereği, müttefiki olan Tikunani Ülkesi Kralı Tunip-Teššup'a gönderdiği mektupta, Hahhum Ülkesi'ne, iki taraflı kuşatma ve saldırıda destek olması karşılığında ganimetlerin (atlar, gümüş, büyükbaş hayvanlar ve her şeyin) paylaşılmasından bahseder.[10] I. Muršili'nin Babil ve Halep'i fethetmesi ile ilgili olarak Telipinu Fermanı'nda (§9, I 28-29 ve §§9-10, I 29-31), bu ülkelerdeki esir ve diğer ganimetlerin başkent Hattuša'ya taşınmasından bahsedilir.[11] II. Muršili'nin dua metninde, geçmişte, Halep ve Babil'in yağmalanması, altın ve gümüşlerinin alınması, bunların Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na sunulması anlatılmaktadır.[12] Savaş ve yağma akınları sadece Hititlere özgü değildi. Hitit topraklarına da zaman zaman saldırılar olmakta ve Hititlerin tapınaklarda depoladıkları metaller yağmalanmaktaydı. Hitit Kralı I. Arnuwanda ve Kraliçe Ašmunikal'in dua metinlerinde, Kaškalar tarafından çok sayıda Hitit tapınağının, altın ve gümüşten yapılmış eserlerinin yağmalanmasından ve tapınak çalışanlarının esir edilmesinden bahsedilmektedir.[13] I. Šuppiluliuma'nın Suriye seferlerinin anlatıldığı bir metinde (DS s.95, frag.28 A iii 28-41) Kargamış topraklarından altın, gümüş, bronz kapların başkent Hattuša'ya taşındığı belirtilmektedir.[14] II. Šuppiluliuma dönemine ait bir tablette, Alašia'nın fethedilmesi ile ilgili olarak (KUB XII 38 I, 3-8) bu topraklardan elde edilen altın, gümüş ve esirlerin başkent Hattuša'ya götürüldüğünden bahsedilir.[15]

Diplomatik İlişkilerde "Hediye" Olarak Madenler

Bir ittifakın amacı, hiçbir zaman ideolojik veya cihan devleti kurmak gibi ütopik hedefler için değil, ekonomik nedenlerden ötürüdür. Ekonomik işbirliği yapmaya uygun her ülke ile eşit veya vassal ilişkiler çerçevesinde diplomatik ilişki kurulabilirdi. Hititler askeri ve diplomatik açıdan doruk noktasına ulaştıkları Amarna Çağı'nda, onlarla eşit sadece üç devlet vardı. Bu devletler Mısır, Mitanni ve Babil'di. I. Šuppiluliuma'nın Mitanni'yi yıkması ile birlikte Hititler de büyük devletler arasına girmiştir. Aslında eşit devletler Hititlerin kolay kolay diş geçiremediği güçlerdi. Bu güçlerin her biri, her an bir diğerini alaşağı etmeye hazırdı. Bu bakımdan diplomatik ilişkiler çok hassastı, güçler dengesini elinde tutmak çok büyük hünerler gerektiriyordu. Sürekli olarak elçiler ve hediyeler göndermek, tahta çıkışları ve diğer değişiklikleri anında kutlamak, gerektiğinde karşılıklı evliliklerle ilişkileri iyileştirmek faydalı oluyordu. Dost devletler arasındaki ilişkiler, belirli kurallara göre işliyordu. Yabancı ülkelerde sürekli oturan diplomatlar olmadığından, gezgin elçiler, diplomatik ilişkilerde, haber getirip götürmede ve müzakerelerde hep krallarını temsil ediyorlardı. Sahtekârlık ve yanlış anlamayı önlemek için diplomatik haberleşmeler hep yazılı olarak yapılıyordu.[16] Örneğin,

[9] Savaş Özkan Savaş, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö. II. binyılda) Madencilik ve Maden Kullanımı*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006), 55, dn. 134.
[10] Mirjo di Salvini, "Una lettera di Hattusili I relativa alla spedizione contro Hahhum", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici (Incunabula Graeca) 34*, (Roma 1994), 61 vd.
[11] Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, 98-99.
[12] Itamar Singer, *Hittite Prayers*, (Leiden-Boston-Köln 2002), 53.
[13] Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, 142.
[14] Age, 179.
[15] Hans Gustav Güterbock, "The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered", *JNES 26* (1967), 77; Bryce, 2005, 321.
[16] Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III*, (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005), 97.

Tell-el-Amarna'da ele geçen, I. Šuppiluliuma'nın Amenhotep'e gönderdiği bir mektupta (EA 41, 7-12), ona "kardeşim" diye hitap etmekte ve aralarında barışçıl ilişkileri arzuladığını belirtmektedir.[17]

Savaş ganimeti olarak elde edilen madenler aynı zamanda barışın tesisi için de büyük önem taşımaktaydı. Özellikle büyük krallıklar arasında, bir çeşit iyi niyet göstergesi ve barış amaçlı "hediye" olarak değerli madenlerden yapılmış lüks malların karşılıklı gönderildiğini biliyoruz. M.Ö. II. bininde, Önasya'da ve Akdeniz'de kara ve deniz ticareti açısından güvenli bir ortamın kurulması için krallıklar arasında "hediye" alışverişi ve "kutlama hediyeleri"nin (*šulmānu*)[18] çok önemli bir yeri bulunmaktadır. EA 11'de devletler arasındaki iyi ilişkiler ile prestij mallarının bolluğunun paralel seyrettiği belirtilmiştir: "(Eğer) (değerli) taşlar bol ise, gümüş bol ise, altın bol ise (?), krallar arasında kardeşlik, barış ve iyi ilişkiler vardır."[19] Özellikle Geç Bronz Çağı'nda, Yakındoğu'daki krallıklar arasındaki metal üzerinden hediyeleşme öyle boyutlara varır ki örneğin Mısır Firavunu Akhenaton (IV. Amenhotep), Babil Kralı Burnaburiaš'a toplam ağırlığı 1200 minaya (yaklaşık 600 kg.) ulaşan altından hediyeler ve büyük miktarlarda gümüşten süs eşyaları ve objeler göndermiştir.[20] Tell el Amarna'da ele geçen ve Mısır'ın 18. Hanedanı Dönemi'ne tarihlenen, gümüş ve altından yapılmış külçeler, halkalar, amorf parçaların yanı sıra bir Hitit figürinin bulunduğu define, muhtemelen "krali hediye" olarak hazırlanmış olmalıdır.[21] Krallar arasındaki iyi dostluk ilişkileri, ham materyalin ve malların taşınmasını kolaylaştırmaktadır. Hediyelerin çoğu, özellikle "kutlama hediyeleri", ham materyal, atlar ve insanlardan oluşmakta olup, miktarları en ince ayrıntısına kadar belirtilmektedir. Ham materyal olarak özellikle altın ve gümüş, bakır belirtilirken, kalay hediyeler arasında geçmez. Hattuša'da bulunan metinlerde belirtilen "kutlama hediyeleri" olarak değerli metallerden yapılan eserler ayrıntılı biçimde tasvir edilmiştir. Örneğin bir metinde, "kanatlı güneş kursundan bir plaka ve altın ile kaplanmış abanozdan sel canavar(lar)ı. 30 šekel altın kullanılmıştır" şeklinde belirtilmiştir.[22] M.Ö. II. binde, diplomasi trafiğinde, hediye alışverişi, barış ortamını sağlamak için gerekli olan, politik ve ekonomik bir duruştur. KUB XXIII 103'de Hitit ve Asur sarayları arasındaki hediyeleşmelere özellikle vurgu yapılmaktadır.[23] II. Tudhaliya ile Kizzuwatna Kralı Šunaššura arasındaki antlaşma metninde (CTH 41, 131) Hurri kralının, Šunaššura'yı kendi hâkimiyetine almak için Hitit'e hediye göndermesi durumunda Hitit kralının bunu kabul etmeyeceğinden bahsedilmektedir.[24] Burada bahsi geçen "hediye" bölgesel hâkimiyetin satın alınması işlevini görmektedir. Fakat "hediye" içeriği belirtilmemiştir. I. Šuppiluliuma'nın Suriye seferlerine

JHS
64
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

[17] Eric Cline, "Amenhotep III, the Aegean, Anatolia", *Amenhotep III, Perspectives on His Reign*, (ed. D. O'Connor, E.H. Cline, The University of Michigan Press 1998), 243.
[18] Graciela Gestoso Singer, "Some Economical Terms in the Amarna Letters", *Cahiers Caribéens d'Egyptologie 7-8*, (2005), 202.
[19] Age, 200.
[20] Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, (Routledge Taylor & Francis Group, London and New York 2003), 95-96.
[21] Graciela Gestoso Singer, "Forms of Payment in the Amarna Age and in the Uluburun and Cape Gelidonya Shipwrecks", *UF 42*, (2010/2011), 263 vd.
[22] Marian H. Feldman, *Diplomacy by Design: Luxury Arts and an "Internationale Style" in the Ancient Near East, 1400-1200 BCE*, (University of Chicago Press, Chicago and London, 2006), 106 vd.
[23] İlknur Taş, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya: Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008), 62.
[24] Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Hitit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, (Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002), 61.

yönelik bilgiler veren bir başka antlaşma metninde (CTH 46, RS 17.340 V° 2-32), Ugarit kralı II. Nigmaddu'nun Mukiš, Nuhašši ve Niya Ülkesi kralları tarafından baskı altına alındığı, bu nedenle I. Šuppiluliuma'dan yardım talep ettiği belirtilmektedir. Daha sonra Hitit Kralı Ugarit'e askeri sevkiyatta bulunur. Ugarit Kralı da Mukiš, Nuhašše ve Niya askerlerinin Ugarit'ten kovulması karşılığında, Hitit prens ve soylularına gümüş, altın ve bronzdan hediyeler sunuştur.[25] Diplomatik ilişkilere dayalı, barışın tesisi için yapılan çabalar kimi zaman, bir çeşit sömürüye dönüşebiliyordu. Mitanni Ülkesi Kralı Šattiwaza ve I. Šuppiluliuma arasındaki antlaşma metninde, Asur Ülkesi ile Mitanni Ülkesi arasındaki hediye alışverişinin, Mitanni'ye nasıl güç kaybettirdiğinden bahsedilmektedir.

KBo I 3, KUB III 17, HT 21, KUB VIII 80+219/w, KUB

XXIII 50:[26]

Öy. 1-7

Mitanni [Ülkesi] kralı Tušratta'nın oğlu Šattiwaza [şöyle (söyler)]: [Önceleri Hurri Ülkesi] kralı Artatama'nın oğlu Šuttarna, Mitanni Ülkesi'nin [ ] değiştirdi. Onun babası Artatama, yanlış (hareket) yaptı. O, hazineleri ile birlikte kralların sarayını kullanıp bitirdi. O, Asur Ülkesi'nin ve Alši Ülkesi'nin bedeli olarak onları harcadı. Babam kral Tušratta bir saray inşa etti, mal ve mülkle onu doldurdu. Fakat Šuttarna onu mahvetti ve fakirleştirdi. Ve o, evin banyosundaki gümüşten ritüel kaplarını, altın ve gümüşten kralların [ ] kırdı. Babasının ve erkek kardeşlerinin [mal ve mülkünden (?)] o, (Mitanni Ülkesi'nde) hiç kimseye medi. Fakat o, artık vergileri ödemeyen babasının kölesi olan Asur'un önünde, bizzat kendi (her şeyi) alt üst etti. Ve bir hediye olarak onun mal ve mülkünü ona verdi.

Öy. 8-20

Kral Tušratta'nın oğlu Šattiwaza şöyle söyler: " Benim büyük büyük dedem, kral Šauštatar'ın altın ve gümüş kapısı, ününün (bir) simgesi olarak, Asur ülkesinden güç kullanılarak alındı. Ve o, Waššukanna Şehri'ndeki onun sarayına yerleştirildi. Utancından, Šuttarna şimdi Asur Ülkesine onu geri verdi. O. Mitanni Ülkesi kralının evini, hazineleri ve zenginlikleri ile birlikte tüketti. O, oraya çamur doldurdu. O, sarayı mahvetti ve Hurrililerin evini boşalttı…..

Metnin devamında Hitit Kralı'nın, kendisine sığınan Šattiwaza'ya çok sayıda altın ve gümüşten eşyalar ile festival giysileri hediye etmesinden bahsedilmektedir. Hitit Kralı, Mitanni tahtına varis olarak Šattiwaza'yı hazırlayarak, Hitit'e vergi ödeyen, savaş zamanında da askeri yardım talep edeceği bir müttefik elde etmiştir. Amarna Çağı'nda (M.Ö. 1400-1350) yaşadığı bilinen I. Šuppiluliuma'nın Mısır Firavunu IV. Amenhophis'e yolladığı bir mektupta

JHS
65
History Studies
Volume 6 Issue 1 January 2014

[25] Age, 166-167; Daria Gramova, "Hittite Role in Political History of Syria in the Amarna Age Reconsidered", *UF 39*, (2007), 282-283.

[26] Gary Beckman, "Some Observations on the Šuppiluliuma-Šattiwaza Treaties", *The Tablet and the Scroll. Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*, (ed. M.E. Cohen, D.C. Snell, D.B. Weisberg, 1994), 54; Gary Beckman, Ann Arbor, "New Joins to Hittite Treaties", *ZA* 87 (1997), 98; Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts, SBLWAW 7*, (Atlanta, Georgia 1999), 48 vd.; Karauğuz, Age, 216 vd.; Amnon Altman, *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties: An Inquiry into the Concepts of Hittite Interstate Law*, (Bar-Ilan University Press, Ramat-Gan 2004), 302 vd.

(E.A 41), 5 mina ağırlığında gümüşten bir BİBRU, 3 mina ağırlığında gümüş bir kupa, 10 mina ağırlığında gümüşten 2 *gaggaru*-'yu[27] hediye olarak gönderdiğinden bahsetmektedir.[28]

II. Ramses'in III. Hattušili'ye gönderdiği bir mektupta iki taraf arasında eşitlik esasına dayanan uluslararası antlaşmadan (Kadeş Antlaşması) "gümüş tablet" diye bahsedilmektedir. Mektupta Hitit kralı III. Hattušili'nin II. Ramses'e gönderdiği bir önceki mektuptan cümleler yer alır: "[Kardeşim için gümüş tableti hazırlattım] ve ona gönderdim, [sen] de [gümüş tableti hazırlat] ve bana gönder, onları Hatti Ülkesi'nin tanrıları ile Mısır Ülkesi'nin [tanrılarının önüne koyalım…..]" diyerek barışın tanrısal katta da güvenceye alınmasını sağlamaya çalışırlar. Hitit ile Mısır arasındaki bu karşılıklı mektuplaşmaların IV. Tudhaliya döneminde de devam ettiği bilinmektedir.[29] Mısır Firavunu II. Ramses, III. Hattušili'den, atlar, değerli taşlarla süslenmiş altın kadeh, Babil modasında iyi altınla dekore edilmiş başka bir kadeh, altın kakmalı abonozdan yatak ve $33^{1/2}$ šekel ağırlığında kralın altından heykelini, hediye olarak kabul etmiştir. Aynı şekilde III. Hattušili de Mısır Firavunu'ndan çok miktarda altın ve gümüşten hediyeler almıştır. Bu hediyeleşmeler, karşılıklı köle değişimini de içermekteydi.[30] Mısır'ın ana kraliçesi Tuya'nın III. Hattušili'ye gönderdiği bir mektupta "selamlama hediyesi olarak", Hitit kralının habercisi Parihnawa aracılığıyla "[Ağırlığı ….. šekel olan iyi kaliteli] altından 1 kadeh…" gönderildiğinden bahsedilmektedir. Aynı içerikte bir mektup Mısır kraliçesi Tuya tarafından Hitit kraliçesi Puduhepa'ya gönderilmiştir. "Mısır Ülkesi'nin büyük kraliçesi Naptera" tarafından "Hatti Ülkesi'nin büyük kraliçesi Puduhepa'ya" gönderilen bir başka mektupta yine haberci Parihnawa aracılığıyla "selamlama hediyesi olarak" 88 šekel ağırlığında, 12 telden oluşmuş, saf altından bir kolye gönderildiğinden bahsedilmektedir.[31] Mısır ile Hitit arasında barışın tesisi için yapılan mektuplaşmalar, büyük krallar, kraliçeler ve hanedanın diğer üyeleri arasında devam etmiştir. Mısır veliaht prensi Šutahapšap'ın III. Hattušili'ye mektubunda "selamlama hediyesi olarak" 93 šekel ağırlığında, iyi kalite altından yapılmış, boğa başlı, boynuzları beyaz taştan, gözleri siyah taştan bir içki kupasını, haberci Parihnawa aracılığıyla gönderdiğinden bahseder. Barış antlaşmasının yapılmasından sonra sadece iki tarafın kral aileleri değil, aynı zamanda yüksek bürokrasinin mensupları da bu yazışmalara katılmışlardır. Örneğin, Mısır vezirlerinden Pašiyara ve Mısır Ülkesi'nin Firavunu'nun büyüklerinin III. Hattušili'ye yazdığı bir mektupta kral habercisi Parihnawa'nın aracılığıyla "iyi kalite altından [ağırlığı … šekel olan 2 çek]mece (metnin devamı kırıktır)" gönderildiği belirtilmiştir.[32] II. Ramses, Hitit Prensi Tašmi-Šarumma'ya 49 šekel ağırlığında altından bir kadehi 4 keten giysi ile birlikte göndermiştir.[33] Mısır'da Teb'de 18. Sülale krallarından Tutankhamon'un mezarında bulunan, kını ve sapı altından, başlığı kaya

JHS
66
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

[27] ($^{URUDU/NINDA}$)*kakkari-/kaggari-/gaggari-/kakari-/kaḫari-/gaḫari-* disk şeklinde bir alet veya disk şeklinde ekmeği tarif etmek için kullanılmaktadır. Bkz. Ünal, *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü I-II,* 297.
[28] Füruzan Kınal, "Gelidonya İngotları", *Atatürk Konferansları II*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970), 126.
[29] Sedat Alp, *Hitit'lerin Mektuplaşmaları*, (Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2001), 11-12.
[30] Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East* : *The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, 97.
[31] Alp, *Hitit'lerin Mektuplaşmaları*, 16 vd.
[32] Age, 19 vd.
[33] Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age,* 98.

kristalinden yapılmış demir ağızlı hançer, Anadolulu özelliklerinden dolayı, III. Hattušili tarafından krali hediye olarak Mısır'a gönderilmiş olmalıdır.[34]

M.Ö. II. bin Önasya'sında barışın tesisi için yapılan bir diğer önemli uygulama, krallıklar arasında evlilik ilişkileri idi. Mısır ile Hitit arasında barışın tesis edilmesi için ilk defa Hatti sarayından Mısır'a III. Hattušili'nin kızı gelin olarak gönderilir. M.Ö. 1246 yılında III. Hattušili'nin kızı ile evlenen II. Ramses'in daha sonradan bir Hititli prensesle daha evlendiği anlaşılmaktadır. Evlenme sürecinde karşılık mektuplaşmalar büyük yer tutar. Fakat ele geçen metinlerin büyük bir kısmı kırık olduğundan, Mısır'dan hediye olarak ne gönderildiği, Hititli prenseslerin çeyiz olarak yanlarında götürdükleri malların listesi okunamamaktadır.[35] Ugarit Kralı II. Ammištamru ve Amurru'lu prenses arasında boşanma davası ile ilgili yazışmalardan (RS 17.159), Ammurru kralı Bentešina'nın kızının evlenirken yanında çeyiz olarak getirdiği mallar ile kendisine gelen hediyeleri ki, bunlar arasında altın, gümüş, bakır ve bronzdan yapılmış eşyalar sayılabilir, alıp ülkesine dönebileceği belirtilmektedir.[36] Ayrıca bu boşanma davasında Amurrulu prensesin sığındığı kardeşi Šaušgamuwa'nın, Ugarit kralı II. Ammištamru'dan kızkardeşini Ugarit'e teslim etmesi karşılığında yüklü bir tazminat (1400 šekel altın) talep ettiği bilinmektedir.[37] Muhtemelen Hititli prensesler de Mısır'a gelin giderken yanında çeyiz olarak değerli metallerden yapılmış eşyalar götürmüş olmalılar. Diplomatik hediye değişimlerinde kullanılan hediyelere baktığımızda çoğu değerli madenlerden yapılmış eşyalardır. Bu dönemde Önasya sarayları arasındaki evliliklerde, çeyiz olarak kullanılan eşyaları arasında, değerli madenlerden yapılmış mallar, maden sirkülâsyonu açısından önemlidir.

Hitit envanter metinlerinden birinde Mısır'dan gelen hediye listelenmiştir.

KBo IX, 91[38]

Öy. 15 Mısır'(dan) bir sandık (ile) gümüş riton alındı:

16 [x]

17-18 birisi aslan başı (biçiminde), 2 gümüş bardak: Nerik şehrinin çiftçileri (için)

Mısır'dan gelen malların Hitit'in kutsal kenti Nerik'e gönderiliyor olması Mısır dini kurumları ile Hitit tapınakları arasındaki ilişkilere ışık tutması açısından da önemlidir. Mısır'dan gelen bu malların "hediye" olarak mı, ticari ilişkilerle mi geldiği açık değildir. Fakat ticari ilişkilerle dahi gelmiş olsa, bu mallar merkezi yapıya bağlı tüccarların etkinlikleri neticesinde Anadolu'ya gelmiş ve tapınaklara dağılımı gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim Mısır panteonunda, Hitit tanrılarına saygı duyulduğu ve önemsendiğine dair arkeolojik veriler bulunmaktadır. II. Ramses'in adını taşıyan bir skarabenin resim bulunan tarafında, kanatlı Fırtına Tanrısı tasviri bulunmaktadır. Bu tasvir Bossert'in yorumuna göre İlluyanka efsanesine gönderme yapmaktadır. Bossert, Mısır üslubunda yapılmış, Tutankamon'un mezarında bulunmuş riton'un Hitit Fırtına Tanrısı'nın ritonunun, Mısır stilinde yapılmış bir taklidi

[34] Sedat Erkut, *Çiviyazılı Boğazköy Kaynaklarına Göre Hitit Çağında Demir*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1983), 16-17.
[35] Alp, *Hitit'lerin Mektuplaşmaları,* 26 vd.
[36] İlknur Şeyhoğlu, "A Review of the Units of Measurment and Their Usage the Hittite Texts, Law and Records", *12th World Congress of Accounting Historians*, (İstanbul, 2008), 181-182.
[37] Wilfred H. van Soldt, "Ugarit as a Hittite Vassal State", *AoF 37,* (Berlin, 2010), 201-202.
[38] Silvin Košak, *Hittite Inventory Texts*, (Heidelberg 1982), 24 vd.

olduğunu belirtmektedir.[39] Yukardaki envanter metnine de baktığımızda Mısır'dan gelen malların Nerik kutsal şehrine gönderilmiş olması, Mısır'ın, Hitit panteonuna karşı saygısının bir göstergesi olmalıdır. Bu durumda diplomatik anlamda "hediye" değişiminde, büyük krallıkların inanç sistemleri arasındaki ilişkiler de önemli rol oynamış olmalıdır.

Hitit envanter metinlerinde (KUB XLII, 11; KBo XVIII, 173), Mısır'dan, Babil'den ve Luqqa'dan gelen madenler ve madenlerden yapılmış eşyalar listelenmiştir. Buna göre, Mısır'dan, altın kakmalı heykeller, 38 mina ağırlığında altından yapılmış 2 kutu, 3 mina 4 şekel ağırlığında altından yapılmış (metin kırık olduğu için ne olduğu bilinmiyor) bir nesne, yanlarında hemen taş ağırlıklar belirtilmiştir. Babil'den 4 mina 7 şekel ağırlığında altın ve Luqqa'dan 2 mina 2 şekel ağırlığında altın geldiği belirtilmektedir.[40] Başka bir envanter metninde (KBo XVIII, 153) altının tribüt olarak alındığı ülkelerin ismi, tablet kırık olduğu için, belli değildir. Fakat aynı metinde, Babil'den x mina ağırlığında altın gönderildiği belirtilmiştir.[41] Mısır'dan gelen mallar arasında demirin, gümüşün ve alabasterin kullanıldığı objelerin listelendiğini (KBo XIV, 72) biliyoruz.[42] Babil'den ve Mısır'dan gelen malların çoğu "hediye" yolu ile gelmiş mallardır.[43] KBo XVIII, 181 Ay. 33'de Ahhiyawa'dan bakır geldiğine dair bilgiler bulunmaktadır.[44] III. Hattušili tarafından olasılıkla Asur kralına gönderilen mektupta (KBo I 14), Kizzuwatna, Hitit'in demir üretim merkezi olarak belirtilmekte olup, demir vergi olarak, Kizzuwatna'daki mühür evinde toplanan önemli metallerdendi.[45]

KBo I 14: [46]

20 -22 Bana yazma nedenin olan iyi (nitelikte) demire gelince, Kizzuwatna'daki mühür evimde iyi demir bulunmuyor. İyi demir üretmek için zamanın uygun olmadığını sana yazmıştım. Şimdiye kadar demiri üretecekler daha bitirmediler.

23-24 Bitirdiklerinde, (onu) sana yollayacağım. Bugün şimdi, sana demirden bir hançer gönderiyorum.

Bu metinden anlaşıldığı kadarıyla, demir, Anadolu'dan muhtemelen Asur sarayına bir güç ve prestij malzemesi olarak, hediye amaçlı gönderilmiştir.

Düzenli Vergi ve Haraç Ödemesi Olarak Madenler

Çeşitli şehirler ve vassal krallıklar Hitit'e maden üzerinden vergi ödemeleri yapmışlardır. Altın, gümüş, kalay, bakır ve demir vergi ödemelerinde kullanılan madenlerdir. Ödemelerde (KBo. VII, 24 II), altın ve kalayın çok hassas tartımlarda kullanılan ağırlık taşları

[39] Helmuth Theodor Bossert, "Mısır Panteonunda Hitit Tanrıları", *III. Türk Tarih Kongresi*, (Kongreye Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948), 62 vd.
[40] Archi, *Circulation of Goods in Non-Palatial Context in the Ancient Near East*, 200; Aharon Kempinski, Silvin Košak, "Hittite Metal "Inventories" (CTH 242) and Their Economic Implications", *Tel Aviv 4*, (1977), 90-91; Košak, *Age*, 31-36; Jana Siegelová, "Metalle und Metallurgie (In den heth. Texten)", *RIA VIII 1/2*, (Berlin 1993), 113.
[41] Košak, *Age*, 71-74.
[42] *Age*, 162.
[43] Archi, *Circulation of Goods in Non-Palatial Context in the Ancient Near East* , 200.
[44] Košak, *Age*, 118-124.
[45] Albrecht Goetze, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, (Yale Oriental Series Researches XXII, Yale University Press, New Haven, 1940), 30-31.
[46] *Age*, 29 vd.; Ünsal Yalçın, "Hititler'de Demir", *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Bochum, 2006), 500-501.

JHS 68
History Studies
Volume 6 Issue 1 January 2014

ile şekel değerinde ölçümler yapılmıştır. Bakır, hem mina üzerinde işlenmemiş olarak hem de ilgili eşyalar olarak listelenir. Keskiler, baltalar, örsler, ziller, dizginler, ölçüm kapları, oraklar, ok uçları, kılıçlar ve gem gibi malzemeler, standart ağırlıkları belirlenip ona göre değerlendirilmişlerdir. Gümüş, standart çubuklar halinde (PAD) ödenmiştir. Bunun yanı sıra demir, genelde ekipman olarak temin edilmiştir.[47] KBo I 14'de III. Hattušili'nin " Kizzuwatna'daki mühür evimde iyi demir yok" ifadesi, mühür evlerininin, vergi olarak metalin ve diğer malların toplandığı ve depolandığı yere işaret etmesi bakımından önemlidir.[48]

Vassal devletler, Hititlerin, savaş alanlarında kolayca diş geçirebildikleri ve çeşitli entrikalarla boyun eğdirdikleri devletlerdir. Vassallık, bir devletin tek yanlı olarak diğer devlete mutlaka bağımlı olması demektir. Bu bağımlılık kendisini özellikle dış politikada gösterir, yoksa vassal krala, kendi iç işlerinde oldukça geniş hareket serbestîsi tanınmıştır. Anlaşma metinlerinde ilişkilerin hep iyi olduğunun vurgulanmasının nedeni, ilerleyen süreçlerde de ilişkilerin iyi olmasının temenni edilmesinin başka bir sunum biçimidir. Savaş zamanlarında, vassal kral, askerlerinin başında, büyük krala yardım etmek zorundaydı. Ayrıca vassal krallar, antlaşma hükümlerini her ay okutmak, sürekli görkemli hediyeler ve haraç göndermek, efendisi büyük kralın emrettiği her şeyi yerine getirmek zorundaydılar.[49] Vassal devletlerin ödediği tribüt ve haraç çivi yazılı belgelerde Hititçe *arkamma-/arkamman-*, Akadça MANDATTU olarak geçer.[50] Amurru kralı Aziru ile I. Šuppiluliuma arasında yapılan bir antlaşma metninde (CTH 49) Amurru'nun ödeyeceği yıllık tribüt miktarı belirlenmiştir.

KUB III 7, KUB III 112, KUB IV 94, KUB III 19, KUB XLVIII 71, KBo

XXVIII 98=A Öy. 3-9, KBo XXVIII 118, 539/v, KBo X 12, KBo X 13, Bo 1138, Bo 9200, Bo 9201:[51]

Öy. I 1-13

[Fırtına Tanrısı'nın] sevgilisi, [Hatti Ülkesi Kralı, Kahraman Büyük Kral Majestem Šuppiluliuma şöyle söyler: Ben] Majestem, [sen Aziru'yu köleliğe aldım. Ve babanın tahtına] seni [yerleştirdim]. Eğer sen [Aziru, gelecek günlerde beyiniz] Hatti Ülkesi kralını [ve Hatti ülkesini] korumazsan, nasıl [canın, şahsın, karıların], [oğulların] ve ülken sana önemli (sevgili) ise, [kralın vücudu], [şahsı], canı ve [Hatti Ülkesi senin için aynı şekilde, sevgili olsun]. Gelecek günlerde [Hatti Ülkesi kralının, oğullarının, torunlarının] ve Hatti Ülkesinin [antlaşmasın(ı)a] koru (uy). Birinci sınıf [işlenmiş] üçyüz şekel [altın], Hatti Ülkesi [kralı]na her yıl (ödeyeceğin) vergin olsun. O, [Hatti ülkesi] tüccarlarının [tartı sistemi ile] tartılsın. [Sen] Aziru, Hatti Ülkesi'ndeki [beyiniz] majesteme yıllık olarak [gel].

Amurru kralı Aziru'nun torunu Tuppi-Tešup ile Hitit kralı II. Muršili arasında yapılan siyasi antlaşma metninde (CTH 62) Aziru'nun I. Šuppiluliuma'nın ölümünden sonra da Hitit'e bağlılığını sürdürdüğü ve "saf 300 şekel altın"ı ödemeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Amurru

[47] Siegelová, *RIA VIII ½*, 113.
[48] Goetze, *Age*, 30.
[49] Gary Beckman, "Hittite Administration in Syria in the Light of the Texts from Hattuša, Ugarit and Emar", *New Horizons in the Study of Ancient Syria, BM 25*, (ed. M.W. Chavalas, J.L. Hayes, 1992), 41 vd.; Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III*, 97.
[50] Gary Beckman, "Hittite Treaties and the Development of the Cuneiform Treaty Tradition", *Die deuteronomistischen Geschichtswerke:Redaktions-und Religionsgeschichtliche Perspektiven zur "Deuteronomismus"- Diskussion in Tora und Vorderen Propheten*, (Berlin-New York 2006), 285; Ünal, 2007, 53.
[51] Beckman, *SBLWAW 7*, 37; Karauğuz, *Age*, 178-179.

ile yapılan bu anlaşma metninde ödenecek vergi oranı değişmemiştir.[52] Bu durum şu sözlerle belirtilir: "… Sen Tuppi-Tešup, gelecekte Hatti Ülkesi Kralı'nı, Hatti Ülkesi'ni, oğullarımı ve torunlarımı koru. Babanın ve dedenin üzerine yüklenen vergi senin de üzerine yüklensin. Onlar birinci sınıf ve iyisinden, Hatti Ülkesi tartı sistemi ile saf üçyüz şekel altın ödedi. Sen de aynı şekilde (bu miktarı) öde. Gözlerini başka birine çevirme. Senin ataların Mısır Ülkesi'ne vergi ödedi. [Fakat] sen onu [ödeme]."[53]

Hititlerin Kuzey Suriye'deki en önemli vassalı olan ve Hitit'e tribüt ödeyen ülke Ugarit'tir. I. Šuppiluliuma döneminden itibaren Hitit'e bağlanan Ugarit ile ilk antlaşma II. Niqmadu zamanında yapılmış ve II. Muršili tarafından anlaşma yenilenmiştir.[54] Hitit Büyük Kralı I. Šuppiluliuma'nın Ugarit Kralı Niqmaddu ile yaptığı anlaşma metninde 12 mina 20 šekel altın ve 1 mina ağırlığında bir altın kupa, Hitit Büyük Kralı'na ödenecek tribütün ilk taksiti şeklinde ayarlanmıştır. Hitit kraliçesine, veliaht prense, Hitit başkâtibine ve *huburtunari*-'ye 30'ar šekel ağırlığında altın kupalar hediye edilmek zorundaydı.[55] Niqmaddu ile yapılan anlaşma metninden de anlaşıldığı gibi, vassal krallar, sadece "Hitit Büyük Kralı"na değil, kraliçe, veliaht prens ve sarayda görevli bazı üst düzey memurlara da vergi ödemek zorundaydı. Ugarit'te çeşitli nüshaları bulunan II. Muršili'nin fermanında (RS 17.237, PRU VI, 63), Ugarit'in, bu kral zamanında ödediği vergi miktarı konusunda bilgiler bulunmaktadır. Bu belgeye göre, II. Muršili, daha önceden, Ugarit'e ait olan Siyannu ve İštanu şehirlerini Ugarit'ten alarak Karkamış'a bağlamıştı. Bunun üzerine Ugarit kralı Niqmepa, Ugarit'e ait toprakların küçüldüğünü öne sürerek, senelik vergi ve hediyelerin indirilmesi için talepte bulunmuştur. Bunun üzerine II. Muršili, babası I. Šuppiluliuma tarafından Ugarit'e konulan 500 šekel altının 30 šekelini ve bazı üst rütbeli Hitit memurlarına ve prenslere ödenecek hediyeyi kaldırmıştır.[56] Ugarit'in ödediği tribüt listesinde ayrıca toplam 180 šekel ağırlığında gümüş kadehlerin, Hitit sarayına, tribüt olarak verildiği yer almaktadır.[57] Asur ile Hitit Devleti arasında yapılacak olası bir savaşta, Ugarit Krallığı'nın askeri destekten muaf tutulması ile ilgili bir belge, IV. Tudhaliya döneminden gelmektedir. Hitit Kralı IV. Tudhaliya ve Kargamış Kralı Ini-Tešub tarafından yayınlanan söz konusu belgeye göre (RS 17.59) Ugarit Kralı II. Ammištamru'nun, Asur Ülkesi'nin saldırgan politikaları bitene kadar, askeri gücü ve savaş arabalarını, Hititlere destek amaçlı göndermek zorunda olmadığı belirtilmektedir. Muhtemel bir savaşa askeri anlamda destek vermek yerine, Ugarit Kralı'nın, krallık içindeki köy ve kasabalardan toplanan "Güneşin Habirsu" adı altındaki özel bir vergi veya diğer birliklerin ödeneği olarak ayrılmak üzere 50 mina altın ödemekle yükümlü tutulmuştur.[58] Söz konusu belgede askeri yardımdan muaf tutulma karşılığında ödenecek maden ve miktarı şöyledir:

RS 17.59[59]

JHS
70
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

[52] Beckman, *SBLWAW 7*, 60; Karauğuz, *Age*, 185 vd.
[53] Karauğuz, *Age*, 186.
[54] van Soldt, *Age*, 204-205.
[55] Beckman, *SBLWAW 7*, 166-167.
[56] Jean Nougayrol, "Les archives internationales d'Ugarit (Ras-Shamra, 17e campagne), 2e partie", *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 98e année 2* (1954), 240-241; Füruzan Kınal, "Ugarit Krallarının Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi VIII-XII (1970-1974)* (Ankara 1975), 8.
[57] Nadav Na'aman, "Economic Aspects of the Egyptian Occupation of Canaan", *IEJ 3*, (1981), 181.
[58] Taş, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya*: *Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası,* 185.
[59] *Age*, 186.

17-19 Ugarit kralı 50 mina altını sıkıntıyı giderme (tazminat) karşılığı olarak 10 kervan ile majesteye verdi.

Belgede belirtilen 10 kervan muhtemelen verginin 10 ayrı taksitte ödeneceğine işaret etmektedir.[60] Zira bu meblağ bir defada ödenemeyecek kadar büyüktür.

RS 17.227, 20f.'de Ugarit'in Hitit'e tribüt olarak altın ve gümüş ödediğine ilişkin bilgiler yer alır.[61] Bir Hitit metal envanterinde (KBO XXVI, 66 IV 5-8) Ugarit'ten gönderilen hediyeler listelenmiştir.[62] Ne yazık ki metin kırık olduğundan gönderilen hediyenin içeriğini bilmiyoruz. Hitit krallığına ödenen vergi ile ilgili olarak, Ugarit'te bulunmuş bir metinde, Ugarit'in ödediği yıllık verginin dağılımı görülmektedir:

20 (šekel) gümüş kralın tüccarlarının (payıdır), 300 (šekel) gümüş ŠBN yerleşiminin, 100 (šekel) gümüş TBQ yerleşiminin, toplam 84 (šekel) gümüş çobanların, 150 (šekel) gümüş AR'nin tüccarlarının, 40 (šekel) gümüş ATLG'nin tüccarlarının, 100 (šekel) ILŠTM'nin tüccarlarının, 120 (šekel) gümüş ŠBN'li ALKBL'nin oğlunun yüküdür, 20 (šekel) gümüş MTN'li WRT ve karısı olan PRDNY'nin yüküdür.[63]

Burada Hitit'e toplam 934 šekel gümüş ödendiği anlaşılmaktadır. Anadolu'dan yazılıp, Ugarit'e gönderilmiş bir metinde (PRU VI, 6= RS.17.144) Ugarit'ten altın istenmektedir. Metinde Zullana isimli bir şahıs, Ugarit'in vezirine (*sākinu*) "benim için, ricam çok miktarda altındır" diye belirtir. Fakat burada istenen altının, hediye veya haraç olarak mı, yoksa belirli bir hizmet veya mal ödemesi için mi istendiği belirsizdir.[64]

Bir Hitit yapı ritüelinde (KBo IV, 1), madenlerin geliş yönüne ilişkin bilgiler bulunmaktadır: "Altını Birundama'dan, gümüşü (Kuzza)'dan getirdiler. Lapis lazuliyi Takniyara dağından getirdiler. Mermeri Kaniša Ülkesi'nden getirdiler. Yeşim taşını Elam Ülkesi'nden getirdiler. Dioriti yerden getirdiler. Gök demiri gökten getirdiler. Bakır (ve) bronzu Alašiya'da, Taggata Dağı'ndan getirdiler"[65] Bir diğer belgede (KBo XII, 38 I 13-15), Alašiya'dan altın ve bakırın Hitit'e tribüt olarak ödendiği belirtilmektedir.[66]

Kizzuwatna Ülkesi, Hitit'e vergi olarak kalay, gümüş ve bakır ödemekteydi. Söz konusu metinlerde (KBo XVIII, 164; KUB XXVI, 67), toplam 3 mina 12 šekel kalay, en az 48 mina gümüş ve 496 mina bakırın vergi olarak alındığı belirtilmektedir. Fakat bunların tamamı Kizzuwatna ülkesinden alınmamaktaydı, metinde tribüt veren şehirlerin ismi kırıktır.[67] Başka bir envanter metninde (KUB XL, 96 III 2-29) Kizzuwatna halkından, altın (?) veya gümüş

JHS
71
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

[60] Itamar Singer, "Ships Bound for Lukka: A New Interpretation of the Companion Letters RS. 94.2530 and RS. 942523", *AoF 33*, (Berlin, 2006), 248.
[61] Siegelová, *RIA VIII ½*, 113.
[62] Košak, *Age*, 66-71.
[63] Metin Alparslan, "Hititler Çağında Anadolu ve Çevresinde Ticaret", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Seminerleri-Bildiriler*, (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2003), 33-34.
[64] Michael Heltzer, "Metal Trade of Ugarit and the Problem of Transportation", *Iraq 39*, (Published by British School of Archaeology in Iraq, London, 1977), 205-206.
[65] Košak, *Age*, 76.
[66] Siegelová, *RIA VIII ½*, 113; Singer, 2006, 255.
[67] Košak, *Age*, 77-79.

kupa, bakır pipetler, oklar, Maša[68] halkından, 3 bakır bardak, Ziplanda marangozlarından 2 bakır orak, Zagapura halkından 8 bakır mızrak, 9 bakır kupa, Hatitešpa ve Pikkauzza halkından çeşitli bakır aletler, silahlar ve süs eşyaları geldiği belirtilmektedir.[69] Maša şehrinden gelen çeşitli bakır aletler (orak, kadeh, çeşitli kaplar vs.) ve külçeler çeşitli envanter listelerinde (KBo IX 94; KUB XL 95 Öy.II; KUB XL 96+KUB LX 1 Ay.; Bo 6754) geçmektedirler.[70] Vergilerin dışında, tapınaklara nerden geldiği belirtilen metaller düzenli vergi olarak değil, tapınaklara sunu amaçlı verilmiş olmalıdır. Başka bir metinde (KBo XXIII, 26 I, IV + KBo XVI, 83 II, III) Kaštama,[71] Hanhana[72] gibi şehirlerin halkından gelen bakır ve gümüş eşyalar ile özel bazı şahıslardan gelen metal eşyalar Tanrıça İštar'a sunulmak üzere listelenmiştir. Luqqa,[73] Kaštama, Kašaya[74] sarayından ve Tummana'dan[75] gümüş, Hitit tapınaklarına MANDATTU olarak veriliyordu. Metalin, vergi olarak, çeşitli şehirlerden alımının yanı sıra, kişilerden de alındığı çivi yazılı belgelerde geçmektedir. Örneğin, KBo XXII 26 + KBo XVI 83 II, III'de Kawarnaili isimli şahsın kardeşinden 2 gümüş tüp ve 1 gümüş işlemeli boynuz, Tummanalı Kammaliya'dan 1 gümüş tüp vergi olarak alınmıştır.[76]

KBo XVIII, 161 Ay. 5-18'de Ankuwa şehrinden kap olarak toplam 153 mina bakır, Anzilatašši şehrinden toplam 21 mina ağırlığında 3 banyo küveti, 3 wakšur kabı, Parnašši şehrinden 24 hançer, Zarara şehrinden çeşitli aletler geldiği belirtilmiştir.[77] Maşat Höyük'te bulunan bir tablette (Mşt. 75/ 119), Gašipura'dan 30, Karahna'dan 20, Gašaša'dan 20, Zinzili'den 30, Tapigga'dan (Maşat Höyük) 100 olmak üzere toplam 200 balta listelenmiştir.[78] Metaller, Hitit döneminde Anadolu'da genelde bitmiş mal olarak sirkülasyona uğramaktaydı. MANDATTU envanterlerinde (NBC 3842; KUB XLII, 28 (+) 29; KUB XLII, 31; KBo VII, 26; KBo XVIII, 155; KBo XVIII, 156; KBo XVIII, 157; KBo XVIII, 158) Mizamizana şehrinden 16 mina bakır, Aššu şehri sarayından x mina ağırlığında bakır aletler, Kizzuwatna'dan 46 mina + x mina iyi bakır, Šapla kentinden x miktarda bakır balta, Arpuzziya, Ḫariyata, Šawatta ve Kurkuriša şehirlerinden çok büyük miktarlarda bakırdan yapılmış çeşitli bıçaklar, baltalar, keserler, dizginler, Hadduna, Hilammatiya ve metinde isimleri okunamayan (tablet kırık) bir şehirden gelen gümüş külçeler listelenmiştir. 21 gümüş PAD 32 mina, 18 gümüş PAD 38 mina, 12 mina gümüş PAD 18 mina, 17 gümüş PAD 39 mina, [1]8 gümüş PAD 38 mina ağırlığındadır. Burada ortalama bir PAD'ın (külçe) ağırlığı 1

JHS 72
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

[68] Maša Ülkesi'nin lokalizasyonu için, genel anlamda, Anadolu'nun batısı ve güney batısı olmak üzere çeşitli yerler önerilmiştir. Bkz. İlknur Taş, "Hitit Metinlerinde Maša Ülkesi", *Arkeoloji ve Sanat 125*, (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007), 17.
[69] Košak, *Age*, 81-82.
[70] Taş, *Arkeoloji ve Sanat* 125, 28 vd.
[71] Garstang ve Gurney, Kaštama Kenti'nin, Ankuwa'nın (Alişar) çok az güneyinde aranması gerektiğini önermektedir. Bkz. John Garstang, Oliver R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, (Published by the British Institute of Archaeology at Ankara, London, 1959), 19.
[72] Kızılırmak Havzası içerisinde aranması gereken bu kentin, Ankuwa'nın(Alişar) kuzeyinde olduğu önerilmektedir. Bkz. Garstang, Gurney, *Age*, 14.
[73] Antik Likya'nın olduğu bölge olarak önerilmiştir. Bkz. Garstang, Gurney, *Age*, 81.
[74] Kaniš'den Malatya'ya uzanan Kayseri-Gürün hattındaki bölgede olabileceği önerilmiştir. Bkz. Garstang, Gurney, *Age*, 43.
[75] Malatya'da Tohma Çayı'nın doğduğu yüksek bölgeye lokalize edilen bu kentin Darende civarında olabileceği önerilmiştir. Garstang, Gurney, *Age*, 31.
[76] Košak, *Age*, 87-91; Jana Siegelová, *Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts-und Inventardokumente I-II-III*, (National Museum Praha, Praha, 1986), 263.
[77] Košak, *Age*, 103-105.
[78] Sedat Alp, "Maşat Tabletlerinin Eski Anadolu Coğrafyasına Katkıları", *IX. Türk Tarih Kongresi,* (Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986), 232-233.

½ mina (yaklaşık 60 šekel) etmektedir. Fakat bu standart değildir ve 1 ½ mina ile 2 mina arasında değişmektedir. Gümüş üzerinden, Arinna'nın Güneş Tanrıçası için Lakarwa şehrinden, Šapinuwa Kenti'nin,[79] Fırtına Tanrısı için, Arpa şehrinden gümüş külçeler tribüt olarak alınmıştır.[80] KBo XVIII, 158'de demirden yapılmış çeşitli objelerin (mutfak bıçağı, hançer, topuz), ismi okunamayan (tablet kırık) çeşitli şehirlerden tribüt olarak alındığı belirtilmektedir.[81] II. Muršili'ye ait bir dua metninde Kaška toprakları, Arawanna, Kalašma, Luqqa ve Pitašša topraklarının Hitit'e ait olduğunu, daha sonradan özgürlüklerini ilan ettiklerini ve buraların vergilerini ödemediklerini belirtmektedir. Ödedikleri verginin içeriği dua metninde belli değildir. Fakat buralardan vergi olarak muhtemelen çoğunlukla metal veya metalden yapılmış mallar alınmaktaydı.[82] Nitekim KBo XVI 83 + KBo XXIII 26'da Kaštama, Hanhana, Kašaia, Tummana şehirlerinden ve ayrıca Tummanalı Kamaliia'dan alınan gümüşten yapılmış çeşitli malların yanında, Luqqa'dan alınan 6 gümüş tüpten (muhtemelen içme pipetleri) bahsedilmektedir.[83] Hitit döneminde bazı kutsal kentler (Arinna, Nerik ve Zippalanta), rahipler tarafından yönetilmekte ve vergiden muaf tutulmaktaydı.[84]

Hitit Devleti'nin ihtiyaç duyduğu madenler, onun vasallarının köy ve kasabalarından Hitit hazinelerine akmaktaydı. Hitit'e kalay vergisi ödeyen yerler arasında Tetu[mna]i Kizzuwatna, belki [K]apitatamna, Muna[-, Šahhu[-, Ar-[x-]huhi[-, ve Awan[a- sayılabilir.[85] Anadolu'daki Kestel Maden Ocağı'nın konumu düşünüldüğünde, Hitit Dönemi'nde kalayın bir kısmı Anadolu'nun kendi yerli kaynaklarından temin ediliyor olabilir.[86]

JHS
73
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

Sonuç

Hititler döneminde, askeri ve siyasi faaliyetlere bağlı metal dolaşımı, Hitit ekonomik sisteminin en büyük bileşenlerini oluşturmaktadır. Hitit yönetim sistemi ve organizasyonu, merkezi ekonominin ve devlet gelirlerinin düzenli şekilde işletilmesi amacıyla, özellikle belirli kişilere tahsis edilen arazilerden elde edilen gelirler, şehirlerin ödemek zorunda oldukları vergiler, vasalların ödemek zorunda oldukları MANDATTU, MADATTU "tribüt" ve IGI.DU$_{8}$.A "hediye" gibi devlet gelirlerinden oluşmaktadır. Bu gelirlerin sistemli bir şekilde takip edilmesi ve düzenlenmesi için birçok üst düzey devlet memuru ve bürokratları rol almıştır.

Savaş ganimeti olarak ele geçirilen değerli madenlerden yapılmış çok sayıda heykel ve çeşitli eserler, başkent Hattuša'ya ve çeşitli Hitit tapınaklarına götürülmekteydi. Hititler döneminde savaş ganimeti olarak ele geçirilen değerli metaller ve onlardan yapılmış çeşitli malzemelerin saray ve tapınaklarda depolandığı, Hitit metinlerinde ayrıntılı olarak

[79] Çorum İli, Ortaköy İlçesi sınırları içerisinde yer alan yerleşim yeridir. Aygül Süel, Mustafa Süel, "1997 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazısı Çalışmaları", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (Ankara, 1999), 433.
[80] Košak, *Age*, 140 vd.
[81] *Age*, 146.
[82] Singer, *Hittite Prayers*, 52-53.
[83] Siegelová, *Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts-und Inventardokumente I-II-III*, 258 vd.
[84] Archi, *Circulation of Goods in Non-Palatial Context in the Ancient Near East* , 205.
[85] Siegelová, *Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts-und Inventardokumente I-II-III*, 549; Metin Alparslan, Meltem Doğan-Alparslan, "Die Bedeutung von Zinn im Licht der hethitischen Texte: Hitit Çivi Yazılı Belgeler Işığında Kalayın Önemi", *TÜBA-AR 12* (2009), 184.
[86] Ergun Kaptan, "Anadolu'da Kalay ve Eski Yer altı Kalay Madenciliği", *Jeoloji Mühendisleri Dergisi 40*, (MTA Genel Müdürlüğü Tabiat Tarihi Müzesi Yayınları, Ankara, 1992), 15 vd.

anlatılmaktadır. Savaş ve yağma akınları sadece Hititlere özgü değildi. Hititçe yazılı belgelerde, Hitit tapınaklarındaki altın ve gümüşün Hitit topraklarına yapılan saldırılarda nasıl yağmalandığı konusunda ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Askeri anlamda metal dolaşımının dışında, Hititler, metali büyük oranda diplomatik ilişkiler ve vergilendirme yöntemleri ile eşit ve vassal devletlerden elde etmekteydi. Aynı şekilde, Önasya'da kendi ile eşit olan devletlere, "diplomatik hediye" anlamında değerli metallerden yapılmış eserleri, gönderdiğini bilmekteyiz. Hititler döneminde Önasya'da, bir ittifakın amacı, hiçbir zaman ideolojik veya cihan devleti kurmak gibi ütopik hedefler için değil, ekonomik nedenlerden ötürüdür. Hititlerin askeri ve diplomatik anlamda doruk noktasına ulaştıkları Amarna Çağı'nda onlarla eşit üç devlet vardı. Bu devletler, Mısır, Babil ve Mitanni'ydi. Eşit devletler Hititlerin kolay kolay diş geçiremediği devletlerdi. Bu devletlerin her biri bir diğerini alaşağı etmeye hazır konumda devletlerdi. Bu nedenle diplomatik ilişkiler çok hassas bir konumda bulunmaktaydı. Bu hassasiyeti korumak adına, çeşitli nedenlerle, değerli metaller ve onlardan yapılmış çeşitli eserler "diplomatik hediye" olarak kullanılmıştır. Devletlerin kralları, kraliçeleri, hanedan mensupları, yönetimdeki üst düzey memurları, karşılıklı olarak birbirlerine hediye göndermişlerdir. Değerli metallerden yapılmış hediyelerin miktarları ve neyden yapıldıkları ayrıntılı olarak, mektuplarda belirtilip, diplomatları aracılığıyla gönderilmiştir. Hititler döneminde sadece, eşit devlet arasındaki "kutlama hediyesi" olarak metal dolaşımı dışında, evlilikler yolu ile de ciddi anlamda metal sirkülasyonu görülmektedir. Çeyiz olarak çok miktarda değerli metalin, saraylar arasında dolaşıma girdiğini yazılı belgelerden anlamaktayız.

Hititler döneminde vassal krallıklardan alınan düzenli vergiler ve çeşitli ödemelerden elde edilen gelirler, Hitit metal envanter listelerinde ayrıntılı olarak işlenmiştir. Buna göre, Hitit'in koruması altında bulunan çeşitli vassal krallıklar ve çeşitli kentlerden düzenli elde edilen gelirler, Hitit saray ve tapınaklarında depolanmaktaydı. Ödemeler, gümüş ve altın üzerinden külçe olarak alındığı gibi, aynı zamanda çeşitli kentlerden bitmiş mal olarak da alınmaktaydı. Hititlerin vergilerle alınan metalleri, mühür evlerinde depoladıklarını buradan da büyük merkezlere gönderdiklerini yine çivi yazılı belgelerden öğrenmekteyiz. Hititlerin hangi metali nerden aldıklarına dair bilgiler, ayrıntılı olarak, envanter listelerinde belirtilmektedir. Vassal devletlerden alınan vergiler, hanedan mensuplarına ve üst düzey memurlara ödendiği gibi, çeşitli Hitit kutsal kentlerine ve tapınaklarına da ödeme amaçlı gönderilmekteydi.

JHS
74
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

Hititçe Tercümelerde Kullanılan İşaretler

[x]: Metin yüzeyinde kaybolmuş işaretleri gösterir.

[ ]: Orijinal metinde kırık olan yerleri gösterir.

[( )]: Metnin tahrip olmuş kısımlarının, duplikat ya da paralel metinler aracılığıyla tamamlandığına işaret eder.

[..]: Kırık metin yerlerinde sayısı yaklaşık hesaplanabilen işaretleri gösterir.

( ): Tercümenin daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan ilaveyi gösterir.

+: Direkt "join"leri gösterir.

(+): Dolaylı "join"leri gösterir.

?: Kendinden önce gelen işaretin okunuşunun kesin olmadığını gösterir.

(?): Tercümenin şüpheli olduğunu gösterir.

+, X: İki Sümerogram arasında artı veya çarpı işareti yer alırsa onun bir "bağlayıcı/ligatür" olduğunu gösterir.

§: Paragraf başı olduğunu gösterir.

/ /: Birbirine paralel metinlerin kısaltmaları arasına konulur.

=: İki metin arasında ikinci metnin, birincisinin duplikatı olduğunu gösterir.

.: Sumerce sözcüklerin transkripsiyonunda hece arasına konur.

-: Hititçe ve Akadça sözcüklerin transkripsiyonunda hece arasına konur.

_____: Tabletin paragraf ayrımını gösterir.

Kısaltmalar

AoF: Altorientalische Forschungen-Berlin.

Ay.: Arkayüz.

BM: Bibliotheca Mesopotamica-Malibu.

Bo: 1906-1912 Boğazköy kazısı tablet envanter numaraları.

CTH : E.Laroche, Catalogue des textes hittites, 2nd ed.-Paris, 1971.

DS: Güterbock, H.G., 1956, The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II, JCS10: 41-68, 75-98, 101-130.

EA: Texts From El-Amarna, numbered according ed. of J.A.Knudtzon, Die El-Amarna-Tafeln (VAB 2)- Leipzig 1915 and tr. Of W.Moran, Les Lettres d'El Amarna (LAPO 13)- Paris 1987.

HT: Hitttite Texts in the Cuneiform Character in the British Museum-London. 1920.

IEJ: Israel Exploration Journal. Israel.

JNES: Journal of Near Eastern Studies. Chicago, 1942 vd.

KBo: Keilschriftexte aus Boghazköi. Berlin.

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi-Berlin.

LAPO: Littératures Anciennes du Proche-Orient-Paris.

Mşt.: Maşat Metinleri.

MTA: Maden Tetkik Arama Enstitüsü.

NBC: Nies Babylonian Collection.

Öy.: Önyüz.

PRU: Le palais royal d'Ugarit (subseries of MRS)-Paris, 1955 vd.

RIA: Reallexikon der Assyriologie- Berlin, 1928 vd.

JHS
75
History Studies
Volume 6 Issue 1 January 2014

RS: Ras Shamra text. (metin envanter no.)

SBLWAW: Society of Biblical Literature Writings from the Ancient World Series.

TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi-Ankara.

UF: Ugarit-Forschungen. Internationales Jahrbuch für die Altertumskunde Syrien-Palästines. Neukirchen/Vlyn 1969 vd.

VAB: Vorderasiatische Bibliothek- Leipzig.

ZA: Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie. Berlin.

Kaynakça

Aharon Kempinski, Silvin Košak, "Hittite Metal "Inventories" (CTH 242) and Their Economic Implications", *Tel Aviv 4*, (1977): 87-93.

Alfonso Archi, "Organizzazione Amministrative Ittita E Il Regime Dele Offerte Cultuali", *Oriens Antiquus XII*, Roma, (1973): 209-226.

Alfonso Archi, "Anatolia in the Second Millennium B.C", *Circulation of Goods in Non-Palatial Context in the Ancient Near East*, Edizioni Dell'ateneo, Roma, (1984): 195-206.

Alp, Sedat, *Hitit'lerin Mektuplaşmaları*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul. 2001.

Amnon Altman, *The Historical Prologue of the Hittite Vassal Treaties: An Inquiry into the Concepts of Hittite Interstate Law*, Bar-Ilan University Press, Ramat-Gan, 2004.

Aygül Süel, Mustafa Süel, "1997 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazısı Çalışmaları", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, (1999): 433-443.

Beckman, Gary, *Hittite Diplomatic Texts, SBLWAW 7*, Atlanta, Georgia, 1999.

Bryce, Trevor, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2003.

_____ *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, 2005.

Daria Gramova, "Hittite Role in Political History of Syria in the Amarna Age Reconsidered", *UF 39*, (2007): 269-309.

Ergun Kaptan, "Anadolu'da Kalay ve Eski Yer altı Kalay Madenciliği", *Jeoloji Mühendisleri Dergisi 40*, MTA Genel Müdürlüğü Tabiat Tarihi Müzesi Yayınları, Ankara, (1992), 15-19.

Eric Cline, "Amenhotep III, the Aegean, Anatolia", *Amenhotep III, Perspectives on His Reign*, (ed. D. O'Connor, E.H. Cline) The University of Michigan Press, (1998): 236-250.

Esma Reyhan, "Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım", *Gazi Akademik Bakış* 2, (2009): 157-174.

JHS
76
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

Feldman, Marian H., *Diplomacy by Design: Luxury Arts and an "Internationale Style" in the Ancient Near East, 1400-1200 BCE*, University of Chicago Press, Chicago and London, 2006.

Füruzan Kınal, "Gelidonya İngotları", *Atatürk Konferansları II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (1970): 119-130.

Füruzan Kınal, "Ugarit Krallarının Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi VIII-XII (1970-1974)*, Ankara, (1975): 1-15.

Garstang, John, Oliver R., Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, Published by the British Institute of Archaeology at Ankara, London, 1959.

Gary Beckman, "Hittite Administration in Syria in the Light of the Texts from Hattuša, Ugarit and Emar", *New Horizons in the Study of Ancient Syria, BM 25*, (ed. M.W. Chavalas, J.L. Hayes), (1992): 41-49.

Gary Beckman, "Some Observations on the Šuppiluliuma-Šattiwaza Treaties", *The Tablet and the Scroll. Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*, (ed. M.E. Cohen, D.C. Snell, D.B. Weisberg), (1994): 53-57.

Gary Beckman, "Hittite Treaties and the Development of the Cuneiform Treaty Tradition", *Die deuteronomistischen Geschichtswerke:Redaktions-und Religionsgeschichtliche Perspektiven zur "Deuteronomismus"- Diskussion in Tora und Vorderen Propheten*, Berlin-New York, (2006): 279-301.

Gary Beckman, Ann Arbor, "New Joins to Hittite Treaties", *ZA 87*, (1997): 96-100.

Goetze, Albrecht, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, Yale Oriental Series Researches XXII, Yale University Press, New Haven, 1940.

Graciela Gestoso-Singer, "Some Economical Terms in the Amarna Letters", *Cahiers Caribéens d'Egyptologie 7-8*, (2005): 197-205.

Graciela Gestoso-Singer, "Forms of Payment in the Amarna Age and in the Uluburun and Cape Gelidonya Shipwrecks", *UF 42*, (2010/2011): 261-277.

Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Hitit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002.

Hans Gustav Güterbock, "The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered", *JNES 26*, (1967): 73-81.

Helmuth Theodor Bossert, "Mısır Panteonunda Hitit Tanrıları", *III. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (1948): 59-65.

Itamar Singer, "Ships Bound for Lukka: A New Interpretation of the Companion Letters RS. 94.2530 and RS. 942523", *AoF 33*, Berlin, (2006): 242-262.

İlknur Şeyhoğlu, "A Review of the Units of Measurment and Their Usage the Hittite Texts, Law and Records", *12th World Congress of Accounting Historians*, İstanbul, (2008), 83-102.

İlknur Taş, "Hitit Metinlerinde Maša Ülkesi", *Arkeoloji ve Sanat 125*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, (2007), 15-34.

JHS
77
History Studies
Volume 6 Issue 1 January 2014

Jana Siegelová, "Metalle und Metallurgie (In den heth. Texten)", *RIA VIII 1/2*, Berlin, (1993): 112-119.

Jean Nougayrol, "Les archives internationales d'Ugarit (Ras-Shamra, 17e campagne), 2e partie", *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 98e année 2*, (1954): 239-253.

Košak, Silvin, *Hittite Inventory Texts*, Heidelberg, 1982.

Metin Alparslan, "Hititler Çağında Anadolu ve Çevresinde Ticaret", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Seminerleri-Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, (2003): 29-36.

Metin Alparslan, Meltem Doğan-Aplarslan, "Die Bedeutung von Zinn im Licht der hethitischen Texte: Hitit Çivi Yazılı Belgeler Işığında Kalayın Önemi", *TÜBA-AR 12*, (2009): 183-188.

Mevlüt Karakaya, Beyhan Maşrap, İlknur Taş, "Research About the Existence of an Accounting System in the Hittite Culture", *2nd Balkans and Middle East Countries Conference on Auditing and Accounting History*, İstanbul, (2010), 1833-1845.

Michael Heltzer, "Metal Trade of Ugarit and the Problem of Transportation", *Iraq 39*, Published by British School of Archaeology in Iraq, London, (1977): 203-217.

Mirjo di Salvini, "Una lettera di Hattusili I relativa alla spedizione contro Hahhum", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici (Incunabula Graeca) 34*, Roma, (1994), 61-80.

Nadav Na'aman, "Economic Aspects of the Egyptian Occupation of Canaan", *IEJ 31*, (1981), 172-185.

Savaş, Savaş Özkan, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ.Ö. II. binyılda) Madencilik ve Maden Kullanımı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Sedat Alp, "Hitit Devletinin İç Bünyesi", *IV. Türk Tarih Kongresi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (1952): 38-45.

Sedat Alp, "Maşat Tabletlerinin Eski Anadolu Coğrafyasına Katkıları", *IX. Türk Tarih Kongresi,* Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (1986): 227-233.

Sedat Erkut, *Çiviyazılı Boğazköy Kaynaklarına Göre Hitit Çağında Demir*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1983.

Siegelová, Jana, *Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts-und Inventardokumente I-II-III*, National Museum Praha, Praha, 1986.

Singer, Itamar, *Hittite Prayers*, Leiden-Boston-Köln, 2002.

Taş, İlknur, *Hitit Kralı IV. Tudhaliya: Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Trevor Bryce, "Hittite State and Society", *Insights into Hittite History and Archaeology, Colloquia Antiqua 2*, (ed. H. Genz, D.P. Mielke), Leuven-Paris-Walpole, MA), (2011): 85-97.

JHS
78
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014

Turgut Yiğit, "Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not", *Tarih Araştırmaları Dergisi 35*, Ankara, (2004): 219-226.

Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

Ünal, Ahmet, *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü I-II*, Hamburg, 2007.

Ünsal Yalçın, "Hititler'de Demir", *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum, (2006): 495-504.

Wilfred H. van Soldt, "Ugarit as a Hittite Vassal State", *AoF 37*, Berlin, (2010): 198-207.

JHS
79
History Studies
Volume 6
Issue 1
January
2014